

ОСОБИСТІСНЕ ТА ЗАГАЛЬНЕ У ТЛУМАЧЕННІ НОРМИ ПРАВА

SUBJECTIVE AND OBJECTIVE IN THE INTERPRETATION OF LEGAL RULES

Статтю присвячено дослідженню категорії тлумачення норми права. *Метою статті* є дослідження змісту поняття тлумачення норми права як правової категорії, так і філософської категорії, вплив цього поняття на формування норм права, законодавства та правової системи України, з'ясування істинного змісту нормативно-правових актів, з'ясування чинників, що зумовлюють існування такої категорії права та обумовлюють її об'єктивну необхідність. Вагому роль у дослідженні приділено історичній ретроспективі розуміння права.

У статті здійснено пошук місця і ролі тлумачення норми права в механізмах забезпечення дотримання законів, вимог, норм та прав. Особливу увагу приділено впливу особистого (суб'єктивного) в процесі здійснення тлумачення норми права, впровадження наукового підходу до цієї діяльності з метою отримання об'єктивного результату, важливого для суспільства. Здійснення тлумачення норми права здійснюється великою низкою суб'єктів права у своїй щоденній роботі. Наголошено, що тлумачення норми права є за своєю природою науковою діяльністю, і повинно здійснюватися за правилами наукового дослідження. Вагому увагу приділено ідеї як основоположного критерію у здійсненні цієї діяльності. Ідеї права надано особливу роль у розумінні критеріїв оцінки норми права. Безумовною основою такої ідеї висунуто семантичне значення самого слова права у римській традиції – забезпечення справедливості. Зазначено, що особа під час здійснення тлумачення повинна дотримуватися загальноновизначених основ права, тобто важливою складовою тлумачення норм права є оцінка особою своїх власних переконань у співвідношенні з загальноновизначеними ідеалами. Наголошено на необхідності правильного розуміння тлумачення норми права, яке слід розуміти саме як надання оцінки дослідником змісту та зрозумілості норми права. У зв'язку з цим необхідно усвідомлювати, що розширення цього поняття за зазначені межі, лише призводить до ускладнень, а також формує таке явище як спотворення змісту норми права через процедуру її тлумачення. Зауважено, що тлумачення норм права не є виключною прерогативою судової гілки влади.

Ключові слова: норма права, тлумачення, тлумачення норми права, зміст норми права, принципи права, правові цінності.

The article is devoted to the study of the category of interpretation of legal norms. The purpose of the article is to study the content of the concept of interpretation of legal norms of both the legal category and the philosophical category, the influence of this concept on the formation of norms of law, legislation and the legal system of Ukraine, to find out the true content of normative legal acts, to find out the factors that determine the existence of this category of law and determine its objective necessity. A significant role in the study is given to the historical retrospective of the understanding of law.

The article searches for the place and role of the interpretation of legal norms in the mechanisms of ensuring compliance with laws, requirements, norms and rights. Special attention is paid to the influence of personal (subjective) in the process of interpretation of legal norms, implementation of a scientific approach to this activity with the aim of obtaining an objective result important for society. Interpretation of legal norms is carried out by a large value of legal subjects in their daily work. It is emphasized that the interpretation of legal norms is by its nature a scientific activity and should be carried out according to the rules of scientific research. Considerable attention is paid to the idea as a fundamental criterion in the implementation of this activity. The idea of law is given a special role in understanding the criteria for evaluating a rule of law. The unconditional basis of such an idea is the semantic meaning of the very word law in the Roman tradition - ensuring justice. It is noted that a person must adhere to the generally recognized principles of law when interpreting, that is, an important component of the interpretation of legal norms is a person's assessment of his own beliefs in relation to generally recognized ideals. It is emphasized the need for a correct understanding of the interpretation of the legal norm, which should be understood precisely as providing an assessment by the researcher of the content and comprehensibility of the legal norm. In this regard, it is necessary to realize that the expansion of this concept beyond the specified limits only leads to complications and forms such a phenomenon as the distortion of the content of the legal norm through the procedure of its interpretation. It is noted that the interpretation of legal norms is not the exclusive prerogative of the judicial branch of government.

Key words: *rule of law, interpretation, interpretation of rule of law, content of rule of law, principles of law, legal values.*

Вступ. Реформування правової системи України, яка безперервно відбувається з часу набуття нашої державою незалежності, набуває нового змісту саме з моменту, коли Європейський Союз прийняв рішення про надання Україні статусу кандидата у члени ЄС. Разом із наданням такого статусу, європейські партнери висунули ряд вимог, які є основоположними для кожного учасника Європейської спільноти і є базовими у сучасних правових системах країн розвинутої демократії. Двома головними вимогами щодо реформування правової системи України стали: забезпечення верховенства права та здійснення правосуддя. Саме в рамках цих вимог постає важливе завдання для правової науки України у здійсненні аналізу наявного стану та з'ясування необхідних елементів для забезпечення реформування правової системи України у напрямку її синхронізації з правовими системами не тільки країн Європейського Союзу, але і країн розвинутої демократії, в першу чергу Сполучених штатів Америки та Об'єднаного королівства Великої Британії. Це потребує величезного комплексу і обсягу робіт як наукової спільноти, так і учасників правової системи України в цілому. І однією із вагомих складових є аналіз українського законодавства як складової правової системи на предмет його відповідності основоположним підходам сучасного європейського права. Суттєвим в цій системі стає усвідомлення місця і ролі такого правового інституту як інститут тлумачення норм права.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту поняття тлумачення норми права в контексті загального (об'єктивного) і особистого (суб'єктивного).

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- з'ясувати зміст поняття тлумачення норми права і виділити його складові;
- виявити критерії оцінки норми права в першу чергу в контексті правової природи права та загально визнаних його норм;
- оцінити вплив особистого в процесі тлумачення норми права та його вплив на правовий результат такої діяльності.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено дослідженню змісту поняття тлумачення норми права, а також впливу на нього загального (об'єктивного) і особистого (суб'єктивного) чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Дослідження проблем правового регулювання державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності приділяли увагу Л. Ф. Апт, В. К. Бабаєва, В. М. Баранов, Д. А. Керімова, В. А. Козлова, В. О. Котюк, В. В. Лазарев, В. С. Нерсисянца, С. Г. Ольков, А. В. Плотніков, Т. Подорожна, В. М. Протасова, П. М. Рабінович, В. М. Сирих, О. Ф. Скакун, М. М. Тарасова, М. В. Цвік, О. Ф. Чарданцев, М. В. Чиннов, А. Ф. Шабаліна, О. І. Ющик та ін..

Результати дослідження. Наукове як правове так і філософське обговорення питання щодо необхідності існування такого правового явища як тлумачення норми права, а також нескінчений пошук єдиного тлумачення будь якої норми права є нічим іншим, як спробою досягнути ідеалу у основах самого права. Філософським це обговорення стає саме тому, що ось уже протягом багатьох тисячоліть здійснюється безперервний пошук ідеалу співіснування людини у спільноті, який є виразником самої ідеї права [1, с.59]. Це обговорення точиться навколо двох його базових складових: формулювання (визначення) норми права та розуміння норми права.

Звернемося до академічних джерел з метою з'ясування самої сутті поняття «тлумачення» як такого. Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови під «тлумаченням» розуміють «визначити зміст, роз'яснити, з'ясувати суть чого-небудь; дати якість пояснення», або «висвітлювати певним чином, розуміючи так чи інакше що-небудь; трактувати» [2, 1456]. В свою чергу, слову «висвітлювати» надано значення «робити відомим, пояснювати, розкривати що-небудь у деталях», чи «зображуючи, показувати що-небудь, робити зрозумілим, виразним» [2, 150]. Щодо значення слова «трактувати», вище означений словник дає таке визначення: «витлумачувати, розглядати якусь проблему, висловлювати свої погляди з приводу певного питання», чи «характеризувати, зображувати образ, сюжет, тему тощо, згідно зі своїми поглядами, розумінням», чи «кваліфікувати, оцінювати, характеризувати певним чином» [2, с.1467]. точнісінько слово у слово такі ж тлумачення надаються і Академічним тлумачним словником української мови [3]. Аналізуючи ці визначення, можна дійти до певного ряду висновків. По-перше, щодо тлумачення мова завжди йде про визначення змісту, його суті, при чому змісту у деталях, тобто щодо складових цього змісту. По-друге, мова йде про розуміння цього змісту, і передбачає його роз'яснення, пояснення з очевидною метою – зробити зрозумілим. По-третє, це висвітлення здійснюється певним чином, під певним кутом зору, тобто існує якась ідея, яка формує вимоги до висвітлення чи кут зору. По-четверте, висвітлення змісту здійснюється під власним кутом зору, покладаючись на власні погляди і розуміння, надаючи власну оцінку і характеристику, тобто ідея повинна бути сприйнята особистістю і покладена в основу власного світогляду. По-п'яте, що дуже цінне для розуміння одного з варіантів тлумачення, – під тлумаченням необхідно також розуміти і надання оцінки, кваліфікації чи характеристику змісту, і що теж важливо: це здійснюється на основі власних переконань, в основі яких, очевидно, лежить ідея.

З точки зору аналізу мовних одиниць (семантики) поняття «тлумачення» не настільки широке, як це висвітлюється у тлумачних словниках. Так, під словом «тлумачити» розуміється лише «вияснювати, перекладати» [4, с.369], тобто тільки висвітлення змісту.

Звернемося до юридичної енциклопедії, щоб змінити кут зору на розуміння тлумачення саме у правовому сенсі. Так, ця енциклопедія дає таке визначення «тлумаченню норм права»: «інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у норми права, а також результати цієї діяльності... обмежується правильним розумінням дійсного змісту норми права та його розгорнутим, обґрунтованим роз'ясненням іншим суб'єктам права» [5, 80]. З перших слів це визначення опирається на цілеспрямовану діяльність щодо з'ясування змісту норми права. Проте ця діяльність визначається занадто широко. Проте у цьому випадку автор статті побудував її за схемою: надати широке визначення, та одночасно ввести обмеження на можливу надмірність такої широти поняття. І цим обмеженням стає наступне поняття: «дійсний зміст». В той самий час, метою тлумачення норми права визначається розгорнуте і обґрунтоване роз'яснення цього дійсного змісту іншим суб'єктам права.

Беззаперечною основоположною частиною складової тлумачення норми права є з'ясування її змісту. З'ясування змісту потрібно як для дослідження, так і для дослідника. При цьому мова йде про з'ясування суб'єктом (особою) «об'єктивного (справжнього) змісту» [6, с.43], очевидно саме того змісту, який ряд вчених і називають дійсним. Наукова парадигма передбачає те, що дослідник повинен себе відділити від об'єкта пізнання, і цим самим забезпечити об'єктивність результату дослідження. В розумінні змісту норми права дослідник повинен розуміти вимоги наукового підходу до своєї роботи, так і наявність наукових ідей, що є панівними у з досліджуваного змісту. З точки зору самого права, в даному випадку уречівленого права, важливим є розуміння людино-центричності мови, якою це право уречівлено, а також необхідності врахування панівних парадигм, зокрема прагматичної та когнітивної [7, с.187]. Таким чином, справжність чи дійсність норми права не повинна залежати від суб'єкта, а полягати в «дотриманні на загал визнаної істини» [1, 46] тобто саме того кута зору, з якого погляд на норму є істинним. Істинність постає саме тому, що існує ідея, яка уособлює собою саме право. Мова йде про істинність, а не правильність, бо остання є наслідком дотримання правил, які можуть бути істинні, а можуть

такими і не бути. Дуже часто, що істину окреслюють як «дух закону» [8, с.421], хоча більш влучно було б використовувати конструкцію «дух права», подібно до загально-правового принципу «верховенства права» [9, с.3].

Перш за все необхідно розуміти, що наявність суб'єктивного у тлумаченні є об'єктивною складовою, адже як би ми цього не бажали, тлумачення здійснюється особою, тому ця діяльність завжди є внутрішньою розумовою діяльністю останньої [10, с. 15]. Дуже часто можна почути думку, що в силу самого процесу тлумачення об'єктивне від суб'єктивного відділити не можливо [11, с. 9], фактично така думка покладається на діалектичну єдність і боротьбу протилежностей, адже очевидно, що в процесі тлумачення виникає беззаперечна єдність тлумачення і тлумача (особи, яка здійснює тлумачення норми права). У більшості випадків дослідники будуть притримуватися притаманній саме Україні практиці, коли тлумаченням займається саме судова гілка влади, що є абсолютно помилковим підходом. Усі сторони будь яких правовідносин повсякденно з'ясовують для себе зміст відповідних норм права, в рамках яких вони набувають свої права, чи виконують свої обов'язки, а тому зводять таку діяльність лише до судової діяльності, тобто тільки тих правових норм, які для учасників є нез'ясованими, незрозумілими чи порушеними, є невірним. Кожна сторона будь-яких правовідносин фактично за кожним правочином здійснює для себе тлумачення відповідних правових норм, адже це є обов'язковим для з'ясування своєї правомірної поведінки, яка є наслідком не тільки розуміння норм права, але і їх тлумачення. Таке тлумачення, у випадку застосування диспозитивного методу щодо здійснення діяльності, яка не заборонена законом, є абсолютно обґрунтованим та необхідним, адже формує для особи межі її правової поведінки.

Тлумачення норм права будь-якими особами виходить із їх особистого інтересу, і дуже часто, як в теорії інтересу і передбачено, під інтересом розуміється забезпечення права, чи його гарантування [12, с. 56]. Такий підхід відкидає інтерес як руйнівну силу реалізації особою своїх прав. Так в частині здійснення особами (суддями) діяльності із пошуку правосудного рішення, необхідно розуміти, що відповідальна особа здійснює тлумачення в інтересах суспільства, свідомим членом якого вона є, тобто її тлумачення направлене на пошук істинного рішення.

Беззаперечно вагомим для поняття тлумачення стає сама істина, без з'ясування суті поняття якої, неможливо зрозуміти де особисте (власні погляди, власне розуміння, суб'єктивне) відмежовуються від всеосяжного (об'єктивного). Під істиною, перш за все, розуміють правду [13], тобто те, що відповідає дійсності [14], або – сукупність достовірних відомостей, або (що дуже важливо) справедливість.

Абсолютно очевидно, що для права справедливість є дуже значимою категорією, якщо взагалі не основною. Звертаючись до поняття справедливості необхідно розуміти, що звертаючись до витоків римського права, без якого взагалі важко уявити обговорення будь-якої правової тематики, поняття права і справедливості мають спільний корінь, а сама справедливість до оціночних категорій [15, с. 88], чи морально-правових категорій [16, с. 10]. Отже, основною ідеєю оцінки, суджень і вияснення норми права є не що інше, як справедливість. Таким чином, тлумачення норми права полягає у з'яванні її змісту відносно основи самого права – справедливості! Отже, тлумачення завжди повинно бути справедливим. Думаю, що саме пошук справедливого тлумачення ототожнюється багатьма як судова діяльність, але це звуження меж такої діяльності.

Очевидно, що будь-яка оцінка (як дія) здійснюється на відповідність певним критеріям [17, с. 122], і в цій частині цікавими постають саме норми моралі. Сповідування тих чи інших норм моралі, в рамках єдиного гуманістичного підходу, є не настільки очевидними як це здається. Культурні відмінності дуже суттєво впливають на єдине розуміння гуманізму. Беззаперечно, що на заваді безвідносної оцінки та розуміння змісту тексту правового акту стоять норми моралі, які покладені у основу критеріїв справедливості права. Множинність норм моралі, як і їх відсутність взагалі дуже часто стає основою для тлумачення норм права поза контекстом не тільки справедливого, але навіть поза контекстом семантичного змісту тексту правової норми, тобто поза межами мовознавчого змісту. Саме таке тлумачення норм права, яке ґрунтується не на мовознавчому змісті речення, а на основі норми моралі, є чинником, що виправдовує довільний особистий вплив тлумачення на конкретний зміст норми, насправді спотворюючи її, і тим самим відкриваючи дорогу до подальшого спотворення будь-якої норми права. Особа, що здійснює тлумачення повинна не тільки розуміти основоположні підходи права, не тільки розуміти базові постулати права, в першу чергу справедливості, але і досконало володіти мовним арсеналом. У відношенні правової бази України такою мовою беззаперечно є Українська.

Зазначене особливо посилюється у ситуації так званої правової невизначеності. Очевидно, що така невизначеність виникає тоді, коли не дотримано принципу правової визначеності, тобто вимоги щодо легкості з'ясування змісту права. Виникає дилема, за якої уже не важливо що саме закладено у нормі права, оскільки суть цього змісту замінюється тлумаченням. Саме так проявляється особистий вплив на норму, який дуже часто прийнято називати людським фактором. В ідеалі, вплив моралі на норму права повинен вирішуватися не шляхом тлумачення норм права, а шляхом встановлення справедливих моральних норм, і як наслідок – справедливих норм права. Якщо у суспільстві назріла суперечка щодо різних підходів в здійсненні правового регулювання одних і тих самих питань, то очевидний обов'язок законодавчої гілки влади вирішити цю суперечність шляхом встановлення відповідної норми права. Таке встановлення буде обов'язково передбачати з'ясування панівного підходу до моралі, яка регулюватиме справедливість у вирішенні конкретних питань. Проте це ніяким чином не звільняє законодавця максимально конкретизувати норму права, з метою забезпечення її однозначності та недопущення будь-якого різного тлумачення. Це також не звільняє будь-які сторони правовідносин від довільного розуміння норм права, яке б витікало із бажання досягти свого інтересу, особливо коли такий інтерес є очевидно, чи навіть не очевидно протиправний.

Вернемося до значення слова тлумачення, і на основі викладеного зауважимо, що незрозумілість норми права повинна виправлятися не шляхом пошуку змісту такої норми, а шляхом зміни її незрозумілого на зрозуміле. Тобто, якщо ми є ідейними прихильниками розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, то ми повинні бути послідовним і у питанні встановлення норм права виключно законодавцем. В такому розумінні до тлумачення норми права слід відноситися як до дії з надання оцінки чинній чи проєктованій нормі права, і очевидно, що ця оцінка перш за все повинна бути здійснена на відповідність перш за все критерію зрозумілості. Очевидно, що така оцінка може містити і рекомендації щодо зміни самої норми, але не замінювати собою істинний зміст норми права.

Зважаючи на сформовані вище погляди на тлумачення права як діяльність з з'ясування та формування істинного (справедливого) розуміння норм права, змушені зробити і наголос про те, що така діяльність набуває рис саме наукової, і в рамках такої діяльності питання забезпечення загального (істинного, справедливого, об'єктивного) є основоположним, як і основоположним є уникнення особистого (суб'єктивного). Це означає, що тлумач для себе обов'язково повинен з'ясувати особистісну складову такої діяльності, і вжити усіх необхідних заходів для уникнення особистого на загальне. Єдність протилежного в даному випадку потрібно розглядати і як боротьбу з ним, тобто вжиття таких методів тлумачення, і визначенню таких складових права, які забезпечать перемогу загального над особистісним.

Висновки. Розуміння поняття тлумачення норми права у сучасній українській науці є вкрай широким, саме таке широке розуміння є однією з вагомих складових у питанні порушення загального права, яке виливається у спотворення не тільки відповідних норм права, але і права загалом. Під тлумаченням норми права потрібно розуміти лише з'ясування її змісту, оцінці цього змісту та надання оцінки такого змісту на відповідність встановлених критеріїв. Найбільш вагомі правові критерії права в першу чергу є критерії основоположної складової права – справедливості, і її вагомої складової – людяності (гуманності).

Тлумачення не є діяльністю лише судової гілки влади, за природою правозастосування будь-якої норми права, ця діяльність притаманна усім учасникам правовідносин.

Тлумачення норм права в Україні є діяльністю, яку сміливо потрібно відносити до наукової сфери, мова в першу чергу йде про науковий підхід до уникнення впливу особистого на загальність змісту норми права.

Особливою складовою тлумачення норм права є мовна складова, тобто мовознавчий зміст норми права, який повинен відповідати і правничому змісту норми права.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. М.: Мысль, 1990. С. 524.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач Бусел В.Т. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 1736.
3. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/tlumachyty>.
4. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю.С. та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6. С. 768.

6. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку. / В.Г. Ротань та ін. Х. : Право, 2013. С. 752.
7. Петренко І. Основні парадигмальні ознаки сучасної лінгвістичної науки. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2013. № 27. С. 185-191.
8. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України.
9. Головатий С.П. Верховенство права: Монографія. У 3-х кн. К. : Фенікс, 2006. Кн. 1. С. 624.
10. Лепіш Н.Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 12-24.
11. Боднар С.В., Кузьмін Д.Л., Кузьмін Д.Л. Щодо об'єктивних та суб'єктивних факторів формування та прийняття судових рішень. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 4(9). С. 7-12.
12. Чубоха Н.В. Співвідношення інтересу та суб'єктивного цивільного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 56-59.
13. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/istyna>.
14. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/pravda>.
15. Басай О.В. Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4(109). С. 87-98.
16. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 4(8). С. 10-14.
17. Скоромний Д.А. Справедливість у правовому вимірі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 119-124.